

індивідуальний рівень. І відповідно до цих напрямів профілактичної роботи студентами проводиться добір методів. Це лекції, виступи, диспути, тренінги, наочність, зустріч з представниками приймальника-розподільника, притулків, реабілітаційних центрів.

Подальшим розвитком наукових досліджень з даного питання можуть бути аспекти: профілактика правопорушень серед учнівської молоді у позанавчальному процесі.

Література

1. Соціальна педагогіка: Навчально методичний комплекс /За ред. А.Й. Капської. – К.: ДЦССМ, 2003. – 335с.
2. Орджаховська В.М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх. Навчально-методичний посібник. - К.: Просвіта, 1996. – 352с.
3. Педагогічно правова профілактика правопорушень серед учнівської молоді: Науково-методичний збірник статей /За загальн. ред. В.П.Пастухова. - К.: ІЗМН, 1997. – 248с.

О.П.Патинок

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК КОМПОНЕНТ ПРОФЕСІЙНО-ЕТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА

Анотація

В данной статье рассматривается ответственность как компонент профессиональной этики практического психолога и смысловое образование личности. Проанализировано теоретические и методологические исследования в отечественной и зарубежной психологии.

В сучасних умовах поступу практичної психології та розвитку психологічної служби існує проблема підготовки такого спеціаліста, який би відповідав нормам професійно-етичної поведінки практичного психолога, основним компонентом якої є відповідальність.

Мета даної статті полягає в аналізі теоретичних та методологічних досліджень проблеми відповідальності, розробок методичної оснащеності експериментальної роботи.

Відповідальність – якість особистості, що характеризується прагненням і вмінням оцінювати свою поведінку з погляду її доцільності

для суспільства, порівнювати свої вчинки з наявними в суспільстві вимогами, законами, керуватися інтересами соціального прогресу.

В практичній діяльності психолога виникає багато питань, пов'язаних з оцінкою рівня відповідальності, прогнозом результатів діяльності, контролем та корекцією поведінки.

Проблемою відповідальності займалися багато вітчизняних і зарубіжних авторів. На рівні психологічного аналізу вона розглядається як одна з найбільш загальних якостей, як результат "інтеграції всіх психічних функцій особистості і суб'єктивного сприймання навколишнього світу, оцінки власних чуттєвих ресурсів, емоційного ставлення до обов'язку, волі" (К.Муздибаєв, М.Савчин).

Ряд психологів (М.Савчин, В.Сафін, Т.Свиридова) виділяє у відповідальності три компоненти: когнітивний, афективно-мотиваційний та діяльнісно-поведінковий. Перший компонент включає систему засвоєних особистістю знань про сутність відповідальності, зокрема, її предмет, обов'язки, завдання, норми поведінки тощо та інстанцію відповідальності, знання своїх можливостей діяти певним чином і специфіку різних ситуацій поведінки тощо.

Другий компонент включає ієрархизовану систему смислів і мотивів соціально-відповідальної поведінки, а також емоційні переживання, пов'язані з предметом, інстанцією та ситуацією (задоволення-незадоволення, симпатії-антипатії, любов-ненависть тощо). Нарешті, третій компонент виявляється у виборі та реалізації певної лінії поведінки, конкретних вчинків, що впливають з норм відповідальності.

Усі три компоненти характеризуються валентністю та складністю. Різним може бути співвідношення між ними. Так, вивчення соціальної відповідальності у старшокласників дало можливість Т.Сидоровій виявити шість варіантів поєднання компонентів:

- 1) цілісний з розвинутими всіма компонентами;

- 2) ізольований від усіх інших когнітивний компонент;
- 3) ізольований поведінковий компонент від поєднаних між собою когнітивного та мотиваційно-емоційного;
- 4) ізольований мотиваційний компонент;
- 5) недорозвинуті та ізольовані всі три компоненти;
- 6) цілісна структура "безвідповідальність" (кожен з компонентів не відповідає моральним нормам).

Дослідники (Н.Абульханова-Славська, М.Савчин) виділяють в основному два головні критерії прийняття людиною відповідальності. По-перше, це узгодженість необхідності з бажаннями та потребами особистості, тобто завдання, обов'язок набувають для неї особистісного смислу. Саме останні є "основними констатуючими (твірними) одиницями особистості, безпосередньо визначають головні та відносно постійні ставлення людини до основних сфер життя – до світу, до інших людей, до самої себе" (М.Савчин).

Відповідальності не можна навчити, нею не можна оволодіти лише шляхом засвоєння тих чи тих правил і значень. Людина стає відповідальною в реальних життєвих ситуаціях та обставинах, які несуть у собі моральний конфлікт - сутичку різних смислових рівнів. Це передбачає включення механізмів смислотворення у процесі прийняття обов'язку.

По-друге, критерієм прийняття відповідальності є реалізація особистістю необхідного своїми силами, самостійно і згідно з вимогами, поставленими до самої себе. Для виконання обов'язку суб'єкт має бути здатним здійснювати самоконтроль, враховувати зміни в об'єктивних та суб'єктивних ситуаціях і відповідно до цього регулювати свою поведінку та мотивацію.

Усі дослідники зазначають, що відповідальність тісно пов'язана з свободою прийняття рішень, свободою вибору цілей та способів, методів і стилей їх досягнення. Причому свобода передбачає ініціативне прийняття

рішень зі знанням справи, перемогу над своїми вузько-егоїстичними потребами, бажаннями і прагненнями.

У наш час відповідальність найчастіше ототожнюється з обов'язком, з чимось, нав'язаним ззовні. Але, як зазначає Е.Фромм, відповідальність у справжньому смислі цього слова - цілком добровільний акт і відповідь на потребу іншого, виражені або не виражені. Бути "відповідальним" - значить бути "вільним" і готовим відповісти. Що стосується ініціативи, то вона може виникати в особистості і як форма уникнення відповідальності в сферу свободи, фантазії необов'язкового (Н.Абульханова-Славська, М.Савчин). Оптимальним є випадок, коли особистість виявляє ініціативу, попередньо забезпечивши досягнення результату в рамках необхідного.

Відповідальність тісно пов'язана з такою психологічною характеристикою особистості, як фокус контролю. Якщо людина бере відповідальність за події, що відбуваються в її житті, більше на себе, то це є показником внутрішнього (інтернального) контролю. І, навпаки, якщо вона має схильність приписувати відповідальність за все зовнішнім чинникам (інші люди, довкілля, доля чи випадок), то це свідчить про властивий їй зовнішній (екстернальний) контроль. Крім того, психологами (К.Муздибаєв) виявлено феномен "дивергентного сприймання причин поведінки діячем і спостерігачем". Зокрема, виконавець частіше приписує причину відповідальності (безвідповідальності) ситуації, а спостерігач - самому суб'єкту.

Дослідниками встановлено, що відповідальність нерозривно пов'язана з самосвідомістю особистості. "Завершальне питання, яке стоїть перед нами в плані психологічного вивчення особистості, - писав СЛ.Рубінштейн,—це питання про її самосвідомість, про особистість як "Я", котра в якості суб'єкта свідомо присвоює собі все, що робить людина, відносить до себе всі вихідні (започатковані) від неї справи та вчинки і свідомо бере на себе за них відповідальність як їх автор і творець".

У плані функціонування і розвитку морально-відповідальної поведінки особистості важливе значення має не тільки її свідомість і самосвідомість, а й несвідома сфера. Так, З.Фрейд вказує на такий компонент особистості, як "над Я", що прямо стосується совісної та відповідальної поведінки. До структури цього утворення значною мірою включаються і неусвідомлені елементи. Вони являють собою ті моральні норми, принципи і правила поведінки, які дитина вже в ранньому віці засвоює в умовах сім'ї. Особливу роль тут відіграє батько.

Відповідальність слід розглядати в динаміці розвитку. К.Мудзибаєв виділяє чотири напрями такого розвитку: а) від колективної до індивідуальної; б) від зовнішньої до внутрішньої (усвідомленої, особистісної); в) перехід від відповідальності за минуле до відповідальності за майбутнє; г) зміна в часі самого суб'єкта поведінки. Однак конкретно цей аспект залишається недостатньо вивченим.

Аналіз відповідальності був би неповним без аналізу підходів до цієї проблеми зарубіжних авторів.. Так, А.Блазі розглядає відповідальність як головну моральну інстанцію у розвитку уявлення про "Я". Остання проходить певні стадії та кризові періоди в розвитку. Такий погляд на відповідальність пов'язаний з концепціями "Я— системи" Н.Саллівана, морального розвитку Л.Колберга та інтелектуально етичного розвитку Д.Перрі .

Викликає інтерес дослідження Ф.Хайдера, в якому відповідальність розглядається залежно від вирішального значення зовнішніх умов, за яких відбувається дія. Автор підкреслює особливе значення впливу зовнішніх обставин як на результат вчинку, так і на міру відповідальності особистості.

Залежно від результатів вчинку та зовнішніх умов автор виділяє такі стадії: 1) генералізована відповідальність: особистість відповідальна за будь-які наслідки дій, у яких вона брала участь або з якими була пов'язана

якимсь чином; 2) власна індивідуальна відповідальність: суб'єкт відповідальний лише за те, що ним безпосередньо зроблено, при цьому немає різниці між випадковими, умисними і передбачуваними результатами; 3) диференційована відповідальність: людина відповідальна за будь-який передбачуваний результат дії, незалежно від того, чи був він умисним, чи ні; 4) усвідомлювана відповідальність: особистість відповідальна не тільки за свої наміри та наслідки їх реалізації, а й за те значення, яке вона надає зовнішнім факторам, що так чи інакше впливають на результат; 5) повна відповідальність: суб'єкт цілком відповідальний за хід, результати та наслідки дії, незалежно від того, в яких умовах вона відбувалася.

Отже, наш теоретичний аналіз досліджень дає змогу визначити відповідальність як моральну якість людини, в якій інтегровані її етичні норми поведінки та діяльності.

Подальшими напрямками наукових розвідок з даного питання можуть бути дослідження про формування відповідальності у майбутніх практичних психологів в процесі вивчення психологічних дисциплін.

Література

1. Абульханова-Славская Н.А. Типология активности личности // Психологический журнал.- 1985.-Т.6.-№5.
2. Гурлева Т.С. Развитие автономной ответственности у подростков: аргументы „за” // Практична психологія та соціальна робота. – 2003. - № 9.
3. Муздыбаев К. Психология ответственности.- Л., 1983.
4. Рубинштейн С.Л. Основы психологии. – М., 1946.
5. Савчин М.В. Проблемы изучения ответственности как социально-психологической качества личности // Педагогіка і психологія. – 1994. - №4.
6. Савчин М.В. Динамика мотивации ответственной поведінки личности // Педагогіка і психологія. – 1996. - №4.
7. Сафин В.Ф. Психология самоопределения личности. – М., 1986.
8. Сидорова Т. Н. Особенности социальной ответственности у старшеклассников // Вопросы психологии. – 1987. - № 5.
9. Фрейд З. Психология бессознательного: Сб. Произв. – М., 1989.
10. Фромм Э. Душа человека. – М., 1992.
11. Яценко Т. С. Основы групповой психокоррекции. – К., 1996.